

Marek Waic

Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace

Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace

prof. PhDr. Marek Waic, CSc.

Recenzovali:

prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

doc. PaedDr. Jan Štumbauer, CSc.

Redakce Kamila Veselá

Grafická úprava Jan Šerých

Na obálce cyklistka Anna Jonášová na snímku Jana Mulače
z poloviny 90. let, Sbírka tělesné výchovy a sportu

Národního muzea, H7F 62103

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

© Marek Waic, 2013

Monografie je výsledkem bádání v rámci Programu rozvoje vědního
oboru UK č. 39 „Společenskovední aspekty zkoumání lidského pohybu“.

ISBN 978-80-246-2259-0

ISBN 978-80-246-2493-8 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Obsah

Úvodem	7
Sokol	15
Zrození Sokola	15
Jindřich Fügner	27
Vzestupy i pády sokolství 1865–1882	33
Miroslav Tyrš	48
Tělocvičný spolek paní a dívek pražských	53
Sjednocení sokolské organizace	60
Ženy a sokolský dorost	69
Největší český spolek a jeho vztah k české politice od konce 19. století do světové války	76
Josef Scheiner a Jindřich Vaníček	88
Epilog	97
Veslování	100
Cyklistika	113
Česká atletická amatérská unie a fotbalové organizace v českých zemích	126
Český olympijský výbor	140
Seznam zkratk	179
Výběrová bibliografie	181
Periodika	181
Literatura do roku 1918	182

Literatura z let 1919–1945	188
Literatura z let 1946–1989	189
Literatura od roku 1990	191
Použité prameny a literatura	193
Archivní prameny	193
Periodika	193
Literatura	194
Summary	197
Jmenný rejstřík	200

Úvodem

V loňském roce jsme si připomněli, že od založení sokolské organizace, která od konce 19. století dominovala českému spolkovému životu a stala se jednou z hlavních opor národněmancipačního hnutí našich předků, již uplynulo sto padesát let. Připomenutí úsilí členů sokolských jednot o zrovnoprávnění Čechů především s rakouskými Němci je proto takřka povinností. V dobovém kontextu vývoje českých zemí do první světové války by bylo nespravedlivé, byť žádné kulaté jubileum neslaví, zapomenout na české sportovce, kteří díky své odvaze, vytrvalosti i vynalézavosti stanuli jako rovný s rovným po boku reprezentantů velkých evropských národů, a to nejen na stadionech, ale také ve vrcholných grémiích mezinárodních sportovních organizací, především v Mezinárodním olympijském výboru.

V padesátiletí, ve kterém sledujeme osudy českých tělocvičných a sportovních spolků, kráčí Předlitavsko k moderní občanské společnosti, v níž má občany především spojovat, když ne láska, tak alespoň úcta a loajalita k rakouskému domu. Kroky, kterými František Josef I. vede po této cestě své národy, jsou většinou uvážlivé, ale příliš pomalé na to, aby stačily rychlému vytváření novodobé národní identity, jejíž hospodářské, kulturní a především politické zájmy hájí představitelé politických stran. „Naší“ hry se zúčastní především politické a spolkové reprezentace Čechů a rakouských Němců, kteří bojují tvrdě – za použití všech prostředků – co pravidla, jejichž výklad je v rukou rakouské byrokracie v čele s císařem, dovolují. Zájmy a aspirace obou národů jsou ve společném prostoru natolik protichůdné, že každé smíření může mít jen dočasný charakter.

Palackého myšlenka svobodného rozvoje všech národů monarchie sice otvírá perspektivu moderního a vyváženého uspořádání Evropy, ale v daném dobovém kontextu směřuje její naplnění spíše k rozpadu

monarchie. Pohled na národnostní mapu Předlitavska v době stále sílících emancipačních snah jednotlivých národů nevěstí pro zachování celistvosti rakouské říše nic dobrého. „Snad“ v dějinách neplatí, ale Češi by se snad, při vědomí své hospodářské exkluzivity v Předlitavsku a výhodných možností, které pro „českou“ ale i „německou“ ekonomiku jednota Předlitavska poskytovala, s autonomií spokojili. Tu jim však Němci, obávající se ohrožení své exkluzivity politické, ve složitém předivu majoritně-minoritních vztahů nechtěli poskytnout. Němci netvoří většinu obyvatelstva Předlitavska a v Čechách jsou kromě pohraničních území menšinou. Praha je městem česko-německo-židovským a od počátku šedesátých let je její radnice v českých rukou, na rozdíl od Brna, jehož správa zůstává díky jeho uzavřenosti okolním obcím v německých rukou. Češi alespoň od úrovně středních vrstev, které spolkovému životu dominují, žijí v česko-německém, v případě vídeňských Čechů v majoritním německém prostředí, což jim díky znalosti němčiny nečiní potíže. Většina „českých“ Němců češtinu neovládá, což je určitě jedna z příčin jejich snah o kulturní germanizaci českých zemí, popřípadě o jejich dělení na oblasti s jedním úředním jazykem. Poměrně složité předivo vztahů dominance a vynucené submisivnosti vyvolává na obou stranách pocit ohrožení, jenž je emocí, se kterou se těžko hledá cesta ke kompromisu.

Co mají české a rakouské země v posledním padesátiletí podunajské monarchie společné, je úžasná proměna v prostoru a čase. Zatímco v hospodářsky a kulturně zaostalejších oblastech Předlitavska se čas zastavil, ve Vídni a v Praze spěchá od novoty k novotě a díky těmto změnám se také mění prostor, ve kterém „naši mladí hrdinové“ z formulací se středních vrstev cvičí a sportují. Není jednoduché postihnout, co všechno otevíralo dveře k rozvoji spolkového života, popřípadě jej omezovalo. Pochopitelně je to vývoj politického systému od Říjnového diplomu, přes potvrzení občanských práv prosincovou ústavou z roku 1867, až po všeobecné, byť díky geometrii volebních obvodů ne úplně rovné, volební právo zavedené v roce 1907. Parlamentarizace a demokratizace politického systému postupně otvírala stále větší prostor nejen pro formování moderních českých i německých politických stran a jejich působení v zemských i říšských zákonodárných sborech, ale pro rozkvět společenského života vůbec.

Již před zrodem konstituce začal být v padesátých letech průmyslnými legislativními normami postupně vytvářen systém výkonné moci, jehož součástí byla také spolková agenda. Spolky povolovali a kontrolovali zástupci státní správy, v českých zemích tedy zemských místodržitelství, čímž v zásadě vymezovali rozsah i zaměření jejich činnosti. Řídili

se přitom zákonem o spolcích ze dne 26. listopadu 1852, č. 253 říšského zákoníku a od roku 1867 zákonem o právě spolčovacím. Zákonná norma z 15. listopadu 1867 byla krokem vpřed, protože pokud „politické řízení zemské“ do čtyř týdnů navržené spolkové stanovy nezamítlo, bylo založení spolku povoleno. Procedura povolování právní existence spolků však byla u obou zákonů v principu stejná. Skupina občanů, která chtěla založit spolek, musela nejdříve zemskému politickému orgánu zaslat stanovy, kde musela uvést: „a) k čemu se spolek zřizuje, z jakých prostředků a jak se ty prostředky seženou; b) jak se spolek zřídí a jak se bude obnovovati; c) kde bude míti spolek sídlo své; d) která práva a které povinnosti budou míti členové spolku; e) kteří orgánové budou spolek řídit; f) čeho potřebí, aby byla usnešení platná, a jak mají býti zřízena všeliká sepsání a vyhlášení, od spolku vydaná; g) jak se budou narovnávatí rozepře ze svazku spolkového vzešlé; h) kdo bude spolek zastupovati na venek; i) co se má státi, když se spolek rozejde.“¹ Po podání stanov zástupci místodržitelství posoudili, zda podle předložených stanov navrhovaný spolek není „dle svého účelu nebo dle svého zřízení proti zákonu nebo právu aneb státu nebezpečný“², a pokud usoudili, že ne, jeho zřízení nezakázali.

Výklad, zda je spolek „státu nebezpečný“, zůstával plně v kompetenci zemského politického orgánu. Svěvole však nepatřila k dominujícím rysům rakouské byrokracie. Úředníci místodržitelství celkem jednotně trvali u všech návrhů na jasném rozlišení politických³ a zájmových spolků. U zájmových, tj. i tělovýchovných a sportovních, spolků posuzovali dále jejich životaschopnost, včetně způsobu financování a dbali na práva jednotlivých členů, čímž vlastně střežili demokratičnost vnitřního uspořádání spolku. Podle zákona z roku 1867 nemuseli vydávat souhlasná rozhodnutí, ale pražské místodržitelství, pokud shledalo navržené stanovy nezavadnými, o tom jejich předkladatele písemně vyrozumělo. Těm pak již nic nebránilo svolat ustavující hromadu spolku.

Zvláště pro sokolskou organizaci, již Miroslav Tyrš vložil do vínku všenárodní poslání a chtěl, aby tak byla také českou veřejností vnímána, byla důležitá prezentace sokolského hnutí nejširším vrstvám společnosti. Veřejné mínění bylo od šedesátých let 19. století v Čechách zásadně ovlivňováno tiskem, do kterého se mohli začíst také hosté kaváren,

1 Zákon daný dne 15. listopadu 1867, o právě spolčovacím. In: Překlad Zákoníku říšského vydáný pro Království České. Praha, Místodržitelská knihtiskárna 1867, s. 216–221.

2 Tamtéž.

3 Jejich povolení podléhalo dalším omezením – jejich členy např. nesměli být osoby nezletilé, cizinci a ženy.

restaurací a hospod. Proto měl podíl bratří Grégrů, vydavatelů nejčtenějších českých novin, ve kterých poskytl prostor také sokolským zprávám, na činnosti sokolské organizace i jejím zakotvení v povědomí české veřejnosti značný význam.

„Spolkaření“, které od šedesátých let 19. století také v českých zemích postupně zapouští své kořeny, se stává součástí každodenního života a jeho celková podoba díky ekonomickému rozvoji, který přináší převratné vynálezy a technické novinky, se v době do první světové války stále rychleji mění.

Podobně jako několika současným generacím změnil vnímání světa internet, generacím našich předků žijícím v druhé polovině 19. a na počátku století dvacátého otvíral okno do světa rozvoj poštovních služeb. Od roku 1850 mohli zájemci již sbírat první rakouské poštovní známky a v roce 1869 jste už mohli poslat korespondenční lístek – jakousi poštovní SMS, jejíž obliba se udržela téměř dalších 120 let. Koncem sedmdesátých let 19. století se po boku telegrafu objevuje telefon, od roku 1899 s mezinárodním spojením. Před vypuknutím války fungovalo v českých zemích už 35 000 účastnických stanic a ve velkých městech mohli občané telefonovat z prvních veřejných hovorů.⁴ Od poloviny 19. století vzdálenosti zkrátila a postupně spojila vzdálené kouty monarchie výstavba železniční sítě.

Českému národnímu životu vévodila Praha, a proto je česká metropole také místem zrození českého spolkového života. Počet jejích obyvatel stoupl v letech 1880–1910 ze 75 na 224 tisíc.⁵

Po prohrané prusko-rakouské válce bylo rozhodnuto o zrušení pražského opevnění a od poloviny sedmdesátých let se začalo s bouráním hradeb. Na jejich místech vyrůstaly nejen průmyslové objekty, ale také restaurace, které se záhy staly oblíbeným místem nedělních procházek a výletů. Tvář města se rychle měnila. Jednání o vytvoření velké Prahy nebyla sice úspěšná a jednotlivé obce byly spojeny s metropolí jen vzájemnými smlouvami.⁶ Hlavní město Praha *de iure* vzniklo až v roce 1920, respektive 1922.⁷ Dříve typicky venkovské obce však prošly od osmdesátých let 19. století velkými změnami a *de facto* staly součástí Prahy

4 Efmertová, M. C.: České země 1848–1918. Praha, Libri 1998, s. 201–202.

5 Tamtéž, s. 10.

6 Jednalo se o Královské Vinohrady, Žižkov, Holešovice, Bubny, Karlín, Smíchov, Nusle, Pankrác, Bubeneč, Dejvice a Vršovice. Pešek, J.: Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920. Praha, Archiv hl. m. Prahy 1999. Dokumenta Pragensia Monographia. Vol. 9, s. 144–148.

7 V roce 1920 byl přijat zákon č. 114/1920 Sb. „O sloučení obcí sousedících s Prahou“, který vstoupil v platnost 1. 1. 1922.

již do první světové války. Za všechny je možné zmínit příklad Vršovic. Do poloviny 19. století byly celkem nevýznamnou zemědělskou vsí. V roce 1840 měly 900 obyvatel, v roce 1860 už přes 2400 a na přelomu století stoupl jejich počet na 14 000. Občané Vršovic mohli od roku 1868 využívat služeb pošty, od roku 1891 telegrafní stanice a od roku 1898 už mohli jezdit do centra Prahy elektrickou tramvají. Koncem 19. století našli pracovní příležitosti v továrně na stroje, pivovaru nebo v závodě vyrábějícím „hořčici a cikorii“.⁸ Rychlé proměny obcí velké Prahy vytvořily také podmínky pro rozvoj spolkového života, především Sokola, který byl ve Vršovcích založen v roce 1870.

Rozsáhlé změny hospodářského života přinesly proměnu sociální struktury společnosti. Oporou spolkového života se staly střední vrstvy, jejichž vymezení není jednoduché, což dokazují také první léta Tělocvičné jednoty pražské. V jejím nejužším vedení se sešli obchodník a finančník, ale stále ještě spíše měšťan Jindřich Fügner, čelní představitelé nejsilnější politické strany a moderní podnikatelé bratři Grégrové a Miroslav Tyrš, příslušník inteligence, který se po absolvování univerzity živil „všelíjak“. Představitelé Sokola spojovala oddanost „věci národní“, kterou nalézáme, ale v daleko kolísavější míře, také u sportovců. Všichni činovníci a aktivní členové spolků většinou neměli zásadní existenční problémy a měli poměrně dostatek volného času pro spolkovou činnost. Délka pracovní doby od zavedení živnostenského řádu v roce 1859 se vyvíjela od 14 až 16 hodin denně k 10 až 11 hodinám na začátku 20. století. Zaměstnanci na tom byli lépe, dokonce měli nárok na dovolenou, jejíž délku určovalo služební postavení a celková doba zaměstnání. Na příkladu Sokola i sportovních klubů vidíme, že spolkové činnosti často věnovali hodně času a úsilí příslušníci inteligence, zvláště ti, kteří si svůj pracovní rozvrh organizovali sami. Pracovní doba umožňovala nebo znemožňovala pravidelnou účast na cvičení. Pokud na začátku 20. století pracovalo již 46 % dělníků „jen“ 10 hodin denně,⁹ mohli tvořit většinu cvičícího členstva Sokola, a proto také byl vznik samostatné Dělnické tělovýchovy pro vedení Sokola tak nepřijemný.

Ekonomický rozvoj také přinášel změny životních podmínek a stylu života. Na přelomu 19. a 20. století již většina Pražanů bydlela v nájemních bytech činžovních domů. Nejčastějším typem bydlení se staly jednopokojové byty s kuchyní a společným sociálním zařízením. Bohatší

8 Augusta, P.: *Knihy o Praze 10*. Praha, Milpo 1997. Převzato z Komanická, M.: *Dějiny Sokola Praha Vršovice 1870–1993*. Diplomová práce. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK 2010, s. 15–16.

9 Efmertová, c. d., s. 255.

nájemníci bydleli v prostornějších bytech s ústředním topením a teplou vodou.¹⁰

K žádoucímu fyzickému rozvoji byla vedle cvičení nutná i dostatečná a pestřejší výživa. Ta se v průběhu druhé poloviny 19. století také zlepšovala. Vedle brambor a chleba se na prostřeném stole především bohatších rodin stále více objevovalo maso, mléko a vejce. Chybělo však ovoce, zelenina a ryby. Nejběžnější stravou dělníků zůstaly brambory, polévky a chléb. Maso si mohli dopřát jen v neděli a ve svátek – nejčastěji hovězí, protože z něj se dal ještě udělat vývar na polévku. Zároveň však rostla spotřeba alkoholu, především piva, které bylo díky záměrné státní daňové politice lacinější než lihoviny. V roce 1911 činila spotřeba piva 157 litrů na jednoho obyvatele.¹¹ Není bez zajímavosti, že stejný údaj pro rok 2010 je prakticky stejný – 156 litrů.¹² Naši předci si také rádi poseděli u pěnivého moku, ale v průměru pili méně pálenek a vína, které perlilo jen ve sklenicích příslušníků vyšších a středních vrstev. Alkoholismus však patřil, především u dělníků, k vážnějším společensko-sociálním problémům. Svědčí o tom také protialkoholická osvěta v časopise Svazu dělnických tělocvičných jednot v Tělocvičném ruchu. Před první světovou válkou se ve velkém začaly vyrábět v Čechách také cigarety, čímž výrobci pravděpodobně reagovali na stoupající domácí poptávku.

Česká tělovýchova a sport si podle svých potřeb a poslání vytvářejí v rámci monarchie, Evropy a v případě sokolství i USA vlastní prostor. Sokolské hnutí se sice díky své zakladatelské misi ve slovanských zemích a českým emigrantům, kteří zakládají sokolské jednoty v západní Evropě a USA, stává světovým, ale jeho těžiště zůstává v Čechách. Ve Vídni sokolské jednoty (první byla založena v roce 1866) dostávají do vínku stejné poslání jako Tělocvičná jednota pražská a jejich obhajoba národně-kulturních zájmů české menšiny je od konce 19. století, kdy se dramaticky zhoršuje postoj německých obyvatel Vídně včetně vedení radnice k Čechům, stále obtížnější. Představitelé České obce sokolské pomáhají vídeňské župě ze všech sil, ale cesty, kterými mají sokolové v čele národa kráčet k jeho emancipaci, určuje Praha.

České národní hnutí se vymezuje především vůči Němcům a sokolské hnutí není výjimkou. Od šedesátých let 19. století se v Praze společenský život Čechů a Němců odděluje a počáteční kontakty sokolů s turnery vyhasínají. Sokolové ale nadále činnost turnerských spolků sledují.

¹⁰ Tamtéž, s. 321.

¹¹ Tamtéž, s. 216.

¹² <http://nápoje.gastronews.cz>.

Především si všímají průběhu turnfestů, aby je rozměrem sokolských sletů a kvalitou cvičení na nich mohli předčít.

Sportovní spolky naopak plní své vlastenecké poslání v častém sportovním i sportovně-diplomatickém střetávání se sportovními organizacemi rakouských Němců a s Vídní jsou ve stálém kontaktu. Výsledkem přirozené potřeby rozvoje sportu ve střední Evropě je v období do první světové války vytvoření svébytného sportovního prostoru, který je volně vymezen na jihu Vídní a Budapeští a na severu Berlínem. V jeho středu stojí Praha nejen geograficky, ale díky jedinečným historickým událostem také svým sportovním významem. Tento sportovní prostor nelze vymezit hranicemi států ani historických zemí. Vytváří se totiž v závislosti nejen na nerovnoměrném ekonomickém a sociálním vývoji ve střední Evropě na přelomu 19. a 20. století, ale také podle potřeb i omezení jednotlivých sportovních odvětví. Jeho převažující část nalézáme především v metropolích alpských a českých zemí i Uherska. V případě veslování je dán geografickými podmínkami Vltavy, Labe a Dunaje. Především díky formující se všenněmecké identitě však výrazně zasahuje i do Německa a zahrnuje i Berlín, Lipsko a Drážďany, jejichž sportovní organizace jsou vtahovány do česko-německých sportovních vztahů Předlitavska. V tomto prostoru, ve kterém se ve stálém kvasu střetává národní a klubová identita a neustále se mění intenzita a podoba česko-německo-maďarských sportovních vztahů, se sport v případě olympijského hnutí stává i významným zahraničněpolitickým faktorem.

Předkládaný text je přibližně z poloviny založen na studiu dosud historicky neinterpretovaných pramenů a dobového tisku a částečně se opírá o již publikované práce a v případě olympijského hnutí částečně také o dosud nepublikovanou studii Františka Koláře. Je hledáním a odkrýváním podob snah o českou národní emancipaci v prostředí tělocvičen, závodních drah a sportovních hřišť, ve světě tělovýchovy a sportu, kde v případě sokolského hnutí je díky široké členské základně a mnohostranné činnosti Sokola přínos k vytváření české národní společnosti zcela mimořádný. Stejně ojedinělá je také mise českých olympioniků, kterým se podařilo důstojně a úspěšně prezentovat na celosvětové scéně český národ jako samostatný a rovnocenný s velkými národy reprezentujícími mocné státy. Zatímco sokolské hnutí žije svým svébytným životem, tak české olympijské hnutí se pochopitelně zrodilo v lůně českého sportu, který se má čile k světu a od svých počátků udává ve stálém soutěžení i hašteření s rakouskoněmeckými sportovci tón sportovnímu životu podunajské monarchie. Proto je nutno čtenáři přiblížit alespoň některá sportovní odvětví. Zvolil jsem

dvě, která stojí na počátku organizovaného sportu v českých zemích, a doplnil je tím divácky nejatraktivnějším.

Veslaři jsou prvními sportovci, kteří vytvářejí sportovní kluby, a jsou průkopníky nejen vyhraněně národně laděného sportu, ale také klubové identity. Veslování má od svých počátků soutěžní charakter a provází ho národnostně motivované střety českých veslařů se zástupci německých spolků na Labi. Naopak cyklistika ztělesňující spojením techniky, poznávání a dobrodružství *la belle époque* vysílá na závodní dráhy profesionály, jejichž dres národní barvy nezdobí. Zároveň však kolo láká k turistice a rekreaci stovky sportovců a národní mise cyklistiky je stejně poklidná jako projížďka lehce zvlněnou krajinou. Ve stejné době rychle proniká fotbal na výsluní divácké popularity a chystá se odpoutat od České atletické amatérské unie, která do konce století sdružuje většinu sportů a stojí u kolébky českého olympismu. Možnost Jiřího Gutha zasedat v Mezinárodním olympijském výboru od okamžiku jeho zrodu, čímž se zástupce státně bezprizorného národa zařadil mezi zakladatele olympismu, je částečně dílem šťastné shody okolností. Na přelomu 19. a 20. století mají však už čeští sportovci dostatek sil i sebevědomí, aby na mezinárodní scéně vystupovali jako suverénní národní reprezentace. V jejich střetech s představiteli sportovních organizací rakouských Němců je jim oporou skutečnost, že české sportovní svazy byly většinou založeny o něco dříve, což dokládá ne rozhodující, ale zároveň ne zcela zanedbatelný náskok Prahy v rozvoji sportovního života před Vídní.

Sokol

Zrození Sokola

Počátky moderní tělesné výchovy v českých zemích v podobě pravidelných cvičení, cíleně zaměřených na rozvoj fyzické kondice a pohybových dovedností, musíme hledat v tzv. soukromých tělocvičných ústavech, kde nepříliš početná družstva cvičila podle švédského a německého tělocvičného systému. Majitelé těchto ústavů se stali průkopníky soustavných tělesných cvičení a spolu s několika cvičiteli, které si museli vychovat, vedli své svěřence, většinou z vyšší a střední měšťanské vrstvy, ale i z řad šlechty, k zálibě v pravidelném pohybu a vštěpovali jim základy prostných a nářadových cvičení. Dále jako první učitelé tělocviku za pevný roční plat od výboru českých stavů vychovávali ve svých ústavech tzv. stipendisty, tedy učitele na některých školách, na kterých byla zavedena nepovinná tělesná výchova.

Na sklonku roku 1842 byl českými stavy do Prahy z Vídně, kde působil v tělocvičném ústavu svého bratra Alberta, pozván Rudolf Stephany. Tento odchovanec německého nářadového tělocviku, který se narodil v mateřské zemi turnerství v Prusku, zřídil na Menším Městě pražském v Ledebourském paláci „Soukromý ústav pro gymnastická umění“.¹³ Hrabě Ledebour propůjčil ústavu, ve kterém začalo cvičení 3. února 1843, „netoliko úpravnou a prostornou síň v paláci svém zdarma, ale i zahradu svou dal příhodně upravit“. Stephany ustanovil zvláštní hodiny pro cvičení „chlapců, jinochů, dorostlých i děvčat“. Na počátku května bylo již návštěvníků 180, z nichž asi třetinu tvořili „synové a dcery

13 Mašek F.: Počátky tělocviku v Praze. Sokol, 23, 1897, s. 9.

z nejpřednějších rodin šlechtických“.¹⁴ Měšťanské cvičence zastupoval například syn Františka Palackého Jan.¹⁵

U Stephanyho záhy převzal samostatné vyučování prostných všech cvičenců a cvičení na nářadí pokročilých družstev student práv Adolf Hájek. Ten po svém působení v léčebném ústavu MUDr. Seegeny v roce 1847 založil Akademický tělocvičný spolek, který měl údajně 80 členů, kteří „pilně cvičili... a měli heslo: Tužme se“.¹⁶ V roce 1848 ho však zavedly povinnosti praktikanta u soudu a následně notáře do Nasavrku, a tím činnost spolku pravděpodobně skončila. Ne tak tělocvičné působení Adolfa Hájka. V roce 1867, kdy byla založena sokolská jednota v Chrudimi, se stal jejím náčelníkem. V roce 1869 se přestěhoval do Kolína, kde působil v sokolské jednotě až do své smrti v roce 1915.

Popularita Stephanyho tělocvičného ústavu, kterému se dostalo publicity i v tisku, a přízeň, které se těšil jeho majitel u některých šlechticů, přispěla k tomu, že byl jmenován „prozatímním zemským učitelem tělocviku s ročním platem 400 zlatých“. Za to měl Stephany povinnost „vyučovati... bezplatně 12 čekatelů“, kteří by „po tříletém vyučování měli jako učitelé tělocviku býti vysíláni na obecné školy v Čechách“.¹⁷ V roce 1845 se Rudolf Stephany vrátil do Vídně, aby vedl po smrti svého bratra Alberta „tereziánskou akademii rytířskou“. V roce 1850 byl výnosem ministerstva kultu a vyučování na doporučení akademických kolegů jmenován učitelem tělesné výchovy na vídeňské univerzitě. Stephany na své pražské místo doporučil svého krajana Gustava Stegmayera. Stegmayer pro své pražské působení získal velmi zdatnou posilu v Janu Malypetrovi, který se stal „vbrzku cvičitelem a zároveň duší celého ústavu“. Jan Malypetr založil v roce 1848 vlastní tělocvičný ústav a v roce 1849 byl jmenován zemským učitelem tělocviku. Jan Malypetr vyučoval tělesnou výchovu také posluchače Karlo-Ferdinandovy univerzity.¹⁸

V roce 1849 přeměnil Ferdinand Schmidt již zmíněný Seegenův léčebný ústav na tělocvičný, podobný Malypetrovu. Oba soukromé tělocvičné ústavy, ve kterých se cvičilo podle německé turnerské soustavy, se staly

14 Tamtéž.

15 Novotný J.: Sokol v životě národa. Praha, Melantrich 1990; Havránková H.: Vznik Sokola a jeho vývoj do utvoření České obce sokolské. In: Waic, M.: Sokol v české společnosti. Praha, Fakulta tělesné výchovy a sportu UK 1996. Zde je zmiňován František Palacký, ale to se nezdá pravděpodobné.

16 Adolf Hájek. In: Zakladatelé Sokola. Strojopis. Archiv tělesné výchovy a sportu NM.

17 Mašek F.: Počátky tělocviku v Praze. c. d., s. 9.

18 Blíže Waic, M.: Zrození českého akademického sportu a František Smotlacha. Česká kinantropologie, 15, 2011, s. 50.

hlavními středisky tělocvičného života. Cvičili v nich pražští Češi i Němci a oba navštěvoval také Miroslav Tyrš.

Počátkem šedesátých let díky celkovému uvolnění společenského života po pádu Bachova neoabsolutismu dozrál čas ke zrodu spolkového života, a tím také k založení dobrovolného tělocvičného spolku. Tato myšlenka se zrodila ve Schmidtové ústavu a jednali o ní Češi společně s Němci. Nemohli se však shodnout na jednacích řečích budoucího společného spolku, protože „údobné němečtí na tom stáli, aby pro udržení svornosti a zamezení různic jednacích řečí byla německá“.¹⁹ V pozadí zmíněných jednání stál však údajně ředitel pražské filiálky vídeňské banky Kreditanstalt Eduard Seutter Edler von Lötzen, který přislíbil vznikajícímu spolku dar ve výši 900 zlatých, ale s podmínkou, že bude čistě německý.²⁰ Prager Turnverein (Pražský turnerský spolek), který vznikl před Vánoci 1861, se každopádně ve své další existenci těšil podpoře Casina – centrální organizace pražského německví, která po vzoru všeobecného středoevropského hnutí Casino vznikla v první polovině roku 1862.

Čeští příznivci tělesných cvičení, kteří za Němci nechtěli zaostat, stali se před jasným rozhodnutím – založit ryze český tělocvičný spolek. Nezbytnou podmínkou pro založení jakéhokoliv spolku bylo schválení návrhu jeho stanov. Úkolu se s pomocí bratří Grégrů ujal Miroslav Tyrš. Zvláště právnícká erudice dr. Julia Grégra a publicita, které se díky němu dostalo rodičímu se spolku na stránkách Národních listů, byly velmi důležité. 17. prosince 1861 podal Julius Grégr stanovy na místodržitelství. To o čtyři dny později udělilo povolení k založení „tělocvičné jednoty pod názvem Tělocvičná jednota pražská“, ale zároveň nařídilo prostřednictvím pražského policejního ředitelství předložené stanovy dopracovat. Požadované změny se týkaly členství žáků, ke kterému úřady vyžadovaly souhlas zákonných zástupců. Dále požadovaly konkretizaci způsobu svolávání valného shromáždění, uvést počet členů výboru a způsob řešení případných sporů ve spolku. Zároveň přípis policejního ředitelství připomínal povinnost hlásit policejním úřadům uspořádání každého výletu.²¹ Připomínky byly pochopitelně do stanov zapracovány. Stanovy Tělocvičné jednoty byly srozumitelné a poměrně stručné: „§ 1. Účelem jednoty jest, aby se pěstoval tělocvik společným cvičením, společnými výlety, zpěvem a šermováním. § 2. Jednota skládá se ze 1. zakladatelů, 2. činných údů, 3. ze žáků.“ Dalších pět paragrafů se týkalo

19 Národní archiv, f. Sokol Pražský, k. 3. O stanovách pražské tělocvičné jednoty.

20 Novotný, c. d., s. 6.

21 Národní archiv, f. Sokol Pražský, k. 3. Policejní ředitelství JUDr. Juliovi Grégrovi 24. 12. 1861.

nutných procedurálních záležitostí a složení a pravomocí výboru. Paragraf osm říkal, že „jednací řeč je česká“, paragraf devět „znak jednoty jest sokol v letu.“²²

Na neděli 16. února 1862 na desátou hodinu dopolední byla svolána do tělocvičny Jana Malypetra v České realce v Panské ulici ustavující valná hromada Tělocvičné jednoty pražské. Zakladatele spolku sjednocovalo nadšení nad zrozením jednoty, o jejímž vlasteneckém poslání nikdo z nich nepochyboval, ale zároveň je rozdělovaly poněkud odlišné představy, jakými konkrétními činy ho naplnit. Nepochybně šťastným rozhodnutím byl výběr Jindřicha Fügnera do čela Tělocvičné jednoty. Uvážlivého muže, který pravděpodobně dokázal tlumit napětí mezi vycházející hvězdou českého společenského života Juliem Grégrem a stejně starým, tou dobou nepřiliš známým, ale ambiciózním a impulzivním Miroslavem Tyršem, kteří se snažili vtisknout činnosti spolku své představy.

Před ustavující valnou hromadou se očekávalo, že do čela vznikajícího spolku bude zvolen Rudolf Thurn-Taxis. JUDr. Rudolf princ Thurn-Taxis, potomek starého šlechtického rodu a čelný představitel české vlastenecké šlechty, velký mecenáš českého národního života, zakladatel Hlaholu, věkově rovnocenný s Tyršem i Grégrem, by se jistě stal nejrepresentativnějším představitelem jednoty. Údajně na radu Tyrše Julius Grégr navrhl za předsedu Jindřicha Fügnera a po Taxisově prohlášení, že na předsednictví neaspiruje, nic nebránilo jeho zvolení. Že byl zvolen předsedou, dokládá opis zápisu ze schůze výboru z 27. února 1862.²³ Náměstkem předsedy se stal Miroslav Tyrš a ve výboru nechyběli ani bratři Grégrové a kníže Thurn-Taxis.²⁴

O rozmlíškách mezi členy Tělocvičné jednoty pražské v prvních letech její existence svědčí zpráva výboru ze dne 13. dubna 1865, která se týkala další změny stanov. Právě přijetí nových stanov mělo zabránit sporům, které „s velkou rozčileností, ano někdy i rozvášněnou myslí se vedly“.²⁵ Dosavadní bádání napovídá, že představa Julia Grégra a snad i Thurn-Taxise byla, že Tělocvičná jednota pražská v úzkém sepětí s Hlaholem a dalšími vlasteneckými spolky se postaví do služeb českých národně-emancipačních snah tak, jak je formulovala česká nacionální politická reprezentace. Fügner a Tyrš sice také neváhali položit jednotě do vínku

²² Tamtéž. Stanovy Tělocvičné jednoty pražské.

²³ Citované první stanovы však uváděly pro prvního muže titul starosty a od jara 1862 je toto označení již v dokumentech jednoty běžně používáno.

²⁴ Národní archiv, f. Sokol Pražský, k. 5. Opis zápisu ze schůze výboru z 27. února 1862.

²⁵ Tamtéž, k. 1. Zpráva výboru 23. 3. 1865.

vlastenecké poslání, ale k jeho naplnění chtěli jít vlastní cestou. Idea nadstranictví se teprve rodila, ale předseda-starosta Tělocvičné jednoty pražské už měl o nezávislosti jednoty jasnou představu. Jindřicha Fügnera vedla k odstupu od politiky pravděpodobně obava o osud spolku. Spolkový zákon z roku 1852 a ostatně i z roku 1867 hovořil jasnou řečí – spolky směly vyvíjet jen tu činnost, kterou měly jasně vymezenou ve stanovách. Překročení jejich rámce mohlo zavdat příčinu k jejich rozpuštění. Rakouským policejním úřadům koketování některých členů Tělocvičné jednoty pražské s politicky zabarveným nacionalismem neuniklo, a proto pražské policejní ředitelství již od roku 1862 činnost spolku sledovalo.²⁶

Tyršovy ambice se asi pohybovaly v osobnější rovině. Na rozdíl od Fügnera a bratří Grégrů byl na počátku šedesátých let v Praze poměrně neznámou osobou a spolková činnost mu poskytovala možnost prosadit se do „vyšších pater“ českého vlasteneckého života. On jediný byl mezi zakladateli Tělocvičné jednoty pražské zkušeným cvičitelem s poměrně bohatou praxí a právem očekával, že v tělocvičném spolku se pohybové aktivity, jejichž organizace spočívala na jeho bedrech, stanou základem činnosti a on zaujme ve spolkovém vedení tomu odpovídající postavení. Navíc na rozdíl od ostatních členů výboru byl na spolkové činnosti existenčně závislý. Podobně jako ostatní cvičitelé dostával finanční odměnu závislou na počtu cvičenců. Miroslavu Tyršovi navíc náležel pevný roční plat.

Na jaře 1862 probíhala debata o kategoriích členství, která úzce souvisela s financováním jednoty, a tím se samou další existencí spolku. 2. března se konalo valné shromáždění jednoty „za přítomnosti c. k. p. komisaře a 9 výborů“, kde Julius Grégr převzal „hájení navržených změn“ stanov, které se týkaly nové kategorie členství, tj. „údu přispívajících“, tedy členů, kteří by se nezúčastňovali cvičení, ale jak to vystihl kníže Taxis: „... vlastně zřízení jsou jen na to, aby spolek penězi založili“.²⁷ Diskuze o výši ročního příspěvku, který nakonec byl schválen ve výši pěti zlatých ročně, aniž si to její účastníci možná příliš uvědomovali, se stala rozpravou o charakteru a náplni činnosti spolku. Na shromáždění totiž zazněl názor, že pět zlatých měsíčně je mnoho, protože tělocvik se má „rozšířit do všech tříd“, a byl uveden příklad Berlína, kde se platí „10 gr. ale je tam 2000 údu“. Malypetr však upozornil na to, že množství není ani žádoucí, alespoň takové jako v Němcích, s tím že se podporuje jen *geselliges Leben* (společenský život), ne soustavné cvičení těla.²⁸

²⁶ Více Novotný, c. d., s. 19–21.

²⁷ Národní archiv, f. Sokol Pražský, k. 1. Protokol valného shromáždění jednoty 2. 3. 1862.

²⁸ Tamtéž.

Zkušený cvičitel předjímal dvojí poslání sokolského hnutí. Prakticky po celou dobu existence od jejího založení až do února 1948 více jak polovina dospělého členstva necvičila. Tito muži a od přelomu 19. a 20. století i ženy se podíleli na jiných, například kulturních aktivitách sokolských jednot, ale především členstvím v Sokole manifestovali své vlastenectví a odhodlání bojovat a bránit zájmy české národní pospolitosti. V březnu 1862 však účastníci valného shromáždění zavedením kategorie přispívajících členů sledovali především ekonomické zajištění spolku. V počátcích existence jednoty se mezi členy jejího výboru zároveň objevila obava „aby přijati nebyli lidi, kteří by buď co do mravní povahy, pověsti neb povahy spolku našemu ke cti nesloužili“.²⁹ Výbor dále rozhodl, že jména nových adeptů členství mají být „nejméně po sedm dní v místnostech spolku veřejně vyvěšena“,³⁰ a ti, proti nimž nebylo námitek, mohli teprve po zmíněné lhůtě být přijati za členy jednoty.

Další pokrok k překonání sociálních a stavovských rozdílů v tělocvičném spolku přineslo setkání na Střeleckém ostrově 27. 3. 1862, kde Eduard Grégr zdůraznil rovnost a bratrství členů a Jindřich Fügner obratem navrhl, aby si členové jednoty tykali a oslovovali se „bratře“.³¹ 10. dubna 1862 posuzovala valná hromada podobu sokolského kroje, jehož návrhy na žádost Fügnera vypracoval Josef Mánes. Část účastníků nesouhlasila s červenou košilí na paměť Garibaldiho bojovníků, jehož byl Fügner vášnivým obdivovatelem. Její nošení proto bylo na zvážení každého člena. Podoba kroje se nadále vyvíjela, nicméně již v roce 1862 se skládal z kalhot a kazajky z ruského lnu a kulatého klobouku s pentlí či pérem. Následně výbor jednoty 13. května 1862 rozhodl, „že údové jednoty nemají nositi obleku spolkového mimo spolek, společně vycházky a zábavy“.³² Na tomto nařízení vedení jednot striktně trvalo a za jeho porušení mohl být člen ze spolku i vyloučen.

Již v březnu se začalo cvičit v tělocvičně Jana Malypetra. Zde byla také umístěna „kniha přání“ s prvním zápisem Jindřicha Fügnera: „Vážení spoluúdové! Dle mého zdání by bylo žádoucno, aby se údové spolku nejméně každých 14 dnů v prostranné místnosti některého hostince sešli. Bližší seznámení se mezi jednotlivými údy jesti původem nerozdílného přátelství, jehož tak potřebí pro zdar našeho tak krásně rozkvétajícího spolku, a mohou též zdání o záležitostech spolkových

29 Tamtéž, k. 45. Uzavření výboru stran přijímání nových údů, 13. 6. 1862.

30 Tamtéž.

31 Novotný, c. d., s. 12.

32 Národní archiv, f. Sokol Pražský, k. 5. Protokol o sezení výboru tělocvičné jednoty pražské 13. 5. 1862.

vyměřena býti, čímž výboru se usnadní vyhověti přáním ctěných údů spolkových.“³³

Pravděpodobně během dubna se však prostory Malypetrovy tělocvičny staly cvičencům těsné a poté, co se Malypetr vzdal „vší náhrady za to, že předčasným odchodem jednoty z jeho místnosti škoda vzešla“³⁴, Jindřich Fügner pronajal jednotě za 1800 zlatých ročně v domě Apollo v Ječné ulici velký sál. Ve druhé polovině května již zde cvičilo 12 družstev se 150 cvičenci.³⁵ V květnu navrhl starosta Fügner, „aby doktor Tyrš požádán byl za dozorce a za to aby mu nabídnuta byla renumerace ročních 400 zlatých a na každých 100 činných údů, kteří dále přistoupí, dalších 100 zlatých“ a svůj návrh zdůvodnil „aby pořádek při cvičeních a výletech byl udržován“. Návrh byl jednomyslně schválen a stejně jednohlasně bylo rozhodnuto, „že všem cvičitelům se má platiti“.³⁶

Členové Tělocvičné jednoty pražské vytvořili poněkud nesourodé společenství. Na jedné straně stáli přispívající členové, kteří činnost jednoty z velké části financovali, a na druhé straně činní členové, kteří platili nižší příspěvky, přičemž plně využívali jejího materiálního zázemí, ale bez kterých by spolek těžko mohl být tělocvičnou jednotou. Další kategorií se stali placení cvičitelé v čele s náčelníkem Tyršem, který se řízení a organizaci cvičení věnoval, řečeno současným termínem, zcela profesionálně. V této souvislosti opět vyvstala otázka, kdo získá v jednotě rozhodující vliv. Na setkání výboru 8. října vystoupil Julius Grégr proti Tyršovi zcela otevřeně, když navrhl „u příležitosti nové kandidátní listiny, aby se cvičitelstvo požádalo, aby volby nepřijímalo“ a upozornil na to „že cvičitelstvo je placené, že náčelník bez toho je přítomen při sezení, že by potom mohl býti on jediným pánem v jednotě“.³⁷ Jeho návrh byl osmi zápornými hlasy proti dvěma kladným zamítnut. Julius Grégr v boji o vliv v jednotě tahal za kratší konec provazu. V následných volbách 12. října potvrdil svoji pozici Jindřich Fügner, který dostal 377 hlasů. Je možné se domnívat, že si členové Tělocvičné jednoty pražské uvědomovali, že bez rozhodující finanční podpory starosty by spolek těžko mohl fungovat. Při volbě starosty obdržel protikandidát Fügnera Eduard Grégr jen dva hlasy, ale

33 Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání Tělocvičné jednoty Sokola Pražského. Praha, vl. n. 1883. Cit. podle Havránková, c. d., s. 19.

34 Národní archiv, f. Sokol Pražský, k. 5. Schůze výboru bez data, pravděpodobně duben 1862.

35 Novotný, c. d., s. 10.

36 Národní archiv, f. Sokol Pražský, k. 5. Protokol o sezení výboru 13. 5. 1862.

37 Tamtéž. Protokol o sezení výboru 8. 10. 1862.